Aydınların İletişim Ortamı Olarak

Eski İstanbul Kahvehaneleri

Cem Sökmen

ÖTÜKEN

Cem Sökmen; 1979'da İstanbul'da doğdu. Adile Mermerci Anadolu Lisesi'nden 1997'de, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden 2002'de mezun oldu. Aynı üniversitede 2010'da "Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2002-2003 eğitim yılında Sakarya Üniversitesi'nde öğretim görevliliği yaptı. 2004-2009 yılları arasında Nesil Yayınları'nda, 2009-2014 yılları arasında Ötüken Neşriyat'ta editör olarak çalıştı. Halen Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu'nda öğretim görevliliği yapmaktadır.

İçindekiler

Önsöz 13
Giriş 15

Birinci Bölüm
Kahvenin Türkiye'ye Gelişi ve İlk Kahvehaneler

Kahvenin Türkiye'ye Gelişi ve İlk Kahvehaneler 29
Mahalle Kahveleri 31
Esnaf Kahvehaneleri 34
Yeniçeri Kahvehaneleri 35
Tulumbacı Kahvehaneleri 38
Âşık Kahvehaneleri 40
Semai Kahvehaneleri 42
Meddah Kahvehaneleri 44

İkinci Bölüm
Aydın Kahvehanelerinin
Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Düşüşü

Aydın Kahvehanelerinin Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Düşüşü 53
Beyazıt Mekânları 56
Sarafim Kıraathanesi 56
Küllük Kıraathanesi 59
Marmara Kıraathanesi 67
Acemin Kahvesi 72
Babıâli Mekânları 76
Adliye Kıraathanesi 76
İhsan Kıraathanesi 77
İkbal Kıraathanesi 79
Meserret Kıraathanesi 84
Şehzadebaşı Mekânları 90
Hacı Reşit'in Çayhanesi 90
Yavrunun Çayhanesi 92
Fevziye Kıraathanesi 94
Darüttalim Kıraathanesi 98
Halk Kıraathanesi 100
Beyoğlu Mekânları 102
Eftalikus Kahvesi 102
Lebon Pastanesi 104
Markiz Pastanesi 106
Nisuaz Pastanesi 108
Baylan Pastanesi 110
Elit Kıraathanesi 112

Üçüncü Bölüm
Dünden Bugüne
İstanbul'un Kültürel Merkezleri:
Modernleşme Ekseninde Değişen
Şehir ve İletişim Ortamları

Dünden Bugüne İstanbul'un Kültürel Merkezleri:
Modernleşme Ekseninde Değişen Şehir ve İletişim Ortamları 119
Beyazıt 123
Şehzadebaşı 136
Beyoğlu 145
Babıâli 158

Sonsöz 172

Ek

Elden Giden Mekân 182

Kaynakça 189

Durmuş Hocaoğlu'nun aziz hatırasına…

"Yıllardan sonra Aka Gündüz'le hep tesadüfe borçlu olduğumuz konuşmalarımız başladı ve otuz seneden fazla devam etti. Babıali'de kitapçılar, Meserret Kahvesi, Beyoğlu'nda Raşit Rıza'nın Bizim lokantası, Degustasyon, Ankara'da Bilal'in kütüphanesi, Karpiç'in dış salonundaki meşhur köşe… Asıl edebiyat tarihini yapan, fakat onun içinde yer almayan toplantılar ve zapta geçmemiş konuşmalar"

Peyami Safa (Aka Gündüz'ün ardından yazdığı yazıdan)

*

"Bir vilayete İstanbul'dan bir vali geldiği zaman ilk 10-15 gün içerisinde oranın halkından, yerlilerden kendi etrafında gayet kuvvetli bir kültür çevresi topluyordu ve bunlarla birlikte orası için gerçekten bir meş'ale hizmeti görebiliyordu. Şimdi Anadolu'nun çeşitli kasabalarında yüzlerce mühendisimiz, kimyagerimiz şu veya bu teknik sahasında yetişmiş gayet iyi insanlarımız vardır ama bu şekilde bir kültür çevresi meydana getirebilecek kimselerimiz çok azdır, yok denecek kadar azdır."

Erol Güngör

*

"Ben eskiden daha çok kitap okurdum, şimdi az okuyorum. Eskiden çok daha fazla sokakta dolaşırdım. Şimdi az dolaşıyorum. Eskiden muhakkak haftada bir defa, iki defa akşamları dışarıda yemek yerdim ve hiç değilse ona buna dil uzatarak, şunu bunu yaparak öfkemi çıkartırdım. Ama bu arada arkadaşlarımla birçok güzel şeyler konuşurduk. Şimdi bana gelenler azaldı. Ben de az yere gidiyorum. Böylece bizi ebleh görmek isteyenlerin ya da eblehleştirmek isteyenlerin; ya da, en azından, eblehleşme düzeyimize yaslanıp, bizi yalnızca edilgenleşmiş 'client' ile, izleyici, müşteri konumuna sokup, üstümüze de üç tane asma kilit takmak isteyenlerin ekmeğine yağ sürercesine eşe dosta gitmiyoruz. Gelen giden az oluyor. Eskiden iyi müzik dinlerdim. Şimdi dinleyemiyorum. Ama bu yalnızca benim tembelliğim ve gerilemem değil. Biraz içimizde acı yaratacak ama, insanın iyi müzik dinleyebilmesi, daha iyi bir dünyanın kurulabilmesi konusunda umudunun yoğunluğuna bağlı bence. Bu umut azaldığında iyi müzik fazla geliyor. Ne tarafa gittiğini bilmeyen bir duman gibi yaşıyoruz. Böyle yaşıyoruz ve bunu biraz fazla benimsedik gibi geliyor."

Ünsal Oskay

*

"Kendi içine kapanmış her insan, bütün öteki insanların kaderine ilgisiz bir yabancı gibi davranır. O insan için tüm insan türü, çocukları ve yakın arkadaşlarından oluşur. Hemşerileriyle ilişkilerine gelince, aralarına katılır ama onları görmez; dokunur ama onları hissetmez; yalnız kendi başına ve kendisi için vardır. Ve bu şartlarda kafasında bir aile mefhumu kalmışsa bile artık bir toplum mefhumu yoktur."

Alexis de Tocqueville[1]

*

"1980'lerde şehirde yabancıları buluşturan mekânlar, farklı sınıflardan insanların rastlaşabileceği zeminler neredeyse bütünüyle ortadan kalktı. Etnik temellere dayalı geleneksel mahallelerin yerini sınıfsal temellere dayalı mahalleler alması gerçi yeni değil; zengin, ortahalli ve yoksulların oturduğu semtlerin birbirinden ayrışmasının tarihi çok eskiye uzanıyor. 80'lerin farkı zengin ve yoksul mahallelerini birbirinden tümüyle ayırması olduğu kadar, farklı sınıflardan insanların rastlaşabileceği, ilişki kurabileceği ortak mekânları da hemen hemen tümüyle ortadan kaldırması. Artık yalnızca semtler değil, zengin ve yoksulların alışveriş merkezleri, eğlence yerleri, iş muhitleri de birbirinden ayrışmış durumda. İstanbul Festivali'ne gidenlerle Gülhane Festivali'ne gidenler, Fame City'ye gidenlerle Luna Park'a gidenler, Beşiktaş Pazarı'ndan ya da Mahmutpaşa'dan alışveriş edenlerle Galleria'dan edenler, ya da Galleria'dan edenlerle vitrinleri seyredenler, bu yeni kamu içinde bir daha hiç rastlaşmayacak. Şehrin birçok bölgesi, çoktan yoksullara terk edildi. Zenginler ise yoksulların görüntüsüyle bile karşılaşmayacakları yerlere, şehir içindeki 'özel' şehirlere sitelere çekildiler."

Nurdan Gürbilek

---

[*] Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 3.bs. 2010.

Önsöz

Elinizdeki bu kitap 2010 yılında İstanbul Üniversitesi'nde "Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri" adıyla hazırlanmış yüksek lisans tezinin bazı değişiklikler ve eklerle düzenlenmiş halidir.

Bu çalışmanın arka planında İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'ne başladığım 1997 yılından bu yana özellikle "tarihi yarımada" içinde havasını soluduğum kültürel ortamlar var.

Bu ortamlardan biri Türk Edebiyatı Vakfı'ydı. Ahmet Kabaklı ölümünden birkaç ay evvelki bir Çarşamba sohbetinde konuşmacıyı takdim ederken, "Eğer sunduğu kültürel imkânlar layıkıyla değerlendirilirse, İstanbul'da üniversite okumak iki üniversite okumaya bedeldir" demişti.

Geçen zaman içinde kütüphaneler, yayınevleri, dergi idarehaneleri, sahaf dükkânları, vakıflar, dernekler, kültür merkezleri ve 90'lardan sonra tarihi mekânların içinde kurulmuş yeni kahvehanelerin ördüğü entelektüel ağ, o cümlenin karşılığını bulmamı sağladı.

Atatürk Kitaplığı'ndan, Tarık Zafer Tunaya'ya, Kültür Ocağı Vakfı'ndan Kubbealtı'na, Türk Edebiyatı Vakfı'ndan, Türk Ocağı'na, Bilim Sanat Vakfı'ndan -belki de İletişim Fakültesi'nden daha çok uğradığım- Beyazıt Kütüphanesi'ne kadar bütün bu kültür mahfillerinde; aydınları, romancıları, şairleri, akademisyenleri, araştırmacıları, gazetecileri tanıdım.

Bu ortamlarda dinleyip öğrendiklerimizi, yine bu ortamlarda tanışıp dost olduğumuz arkadaşlarla, birlikte oluşturduğumuz kitap okuma gruplarıyla, Yazarlar Birliği, İlesam, Erenler Çay Bahçesi, İkram (Lale) Bahçesi gibi mekânlarda konuştuk, tartıştık.

Bu çalışma, dikkatlerin üretilenden çok tüketilene çevrildiği, "kişisel olmayan yaşantı"nın kaybolmaya yüz tuttuğu, entelektüel merak ve bilincin "lifestyle" karşısında gerilediği bir atmosferde yaşananla kaybedileni karşılaştırma düşüncesiyle ortaya çıktı…

Bu çalışma sağlıklı bir şekilde ilerleyip kitaba dönüşebildiği için en başta Şerafettin Yılmaz ve Mahmut Çetin'e teşekkür etmem gerekiyor. İkisi de araştırma safhasından tamamlanmasına kadar en sıkı takipçisi oldular.

Türkiye'de arşivci titizliğini sosyolojik düşünce canlılığıyla birleştirebilmiş nadir isimlerden biri olan Mahmut Çetin, lise yıllarından bugüne büyüttüğü arşivini cömertçe bana açtı ve araştırma safhası 18 Temmuz 2009'da onun bürosunda saatler süren bir sohbetle başladı…

"Dahiler ve Deliler" adlı romanıyla Türkiye'de kültür adamlarının müdavimi olduğu bir kahvehane hakkında yazılmış tek romanın sahibi olan Mehmed Niyazi Özdemir'in de bu konuya yönelmemde önemli payı var. Doç. Dr. Mehmet Akif Okur, soğuk bir Ankara akşamında bu çalışmanın ufkunu genişletti ve sonra çalışma bitene kadar telefonlarımdan kurtulamadı!

Araştırma safhasında fikirlerine başvurduğum, Prof. Dr. Orhan Okay, Prof. Dr. İsmail Kara ve Doç. Dr. İhsan Fazlıoğlu tavsiyeleriyle konunun farklı boyutlarını görmemi sağladılar.

Çalışmayı okuyup görüş bildiren, Doç. Dr. Selman Can, gazeteci Mustafa Aydın, akademisyen arkadaşlarım Saim Çağrı Kocakaplan ve Derviş Tuğrul Koyuncu tavsiye ve uyarılarıyla önemli katkılar sundular. İki kitap çalışmasıyla sıradışı bir bürokrat olduğunu gösteren Dr. Kadir Koçdemir, "Elden Giden Mekân" başlıklı yazısının bu kitapta kullanılmasına izin verdi. Doç. Dr. Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu hem araştırma hem de yazma safhasında yardımlarını esirgemedi. Tez danışmanım Prof. Dr. Aslı Yapar Gönenç, çalışmanın sağlıklı bir çerçeveye oturabilmesi için rehberlik yaptı, bütün süreç boyunca sabır ve anlayışla yaklaştı.

Ve bu yolda yürürken eşim Tuğba hep yanı başımdaydı…

Hepsine teşekkürler…

Kasım 2011- İstanbul **Cem Sökmen**

Giriş

Bir sözlü iletişim ortamı olan kahvehane tarihi boyunca çeşitli işlevler üstlenmiş ve yapısal değişimler yaşamıştır. Çalışmamızda ilk kahvehanenin İstanbul'da açılışından itibaren şehir yaşamında gördüğü işlevler, şehrin yapısındaki değişmelerin kahvehanelerin önemine olan etkisi ve bir form değişikliği örneği olarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlanan kıraathaneler "Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri" üst başlığı altında incelenmiştir.

Kahvehane kurumuna ad veren ve kaynaklık eden kahve bitkisi, kök boyasıgillerden, sıcak ülkelerde yetişen ve yirmi kadar türü bulunan, beyaz ve hoş kokulu çiçekli, yedi metre kadar boylanabilen bir ağaç türüdür.[1] Kahve kelimesi Türkçeden Avrupa dillerine de geçmiştir.[2]

"Etimolojik açıdan ileri sürülen görüşlerden en çok taraftar bulanı, bugün Avrupa dillerinde 'cafe'nin türetildiği Latince 'coffea'nın Güney Habeşistan'da başlıca kahve üretim merkezi 'Kaffa'dan geldiği ve dolayısıyla Afrika'daki bu yüksek yayla bölgesinin kahvenin anavatanı olabileceği şeklindedir. Bu görüşe göre kahve, Habeşistan'dan Yemen'e getirilmiş ve sonradan burada yetiştirilmiştir. Arapça 'kahva' kelimesinin de 'Kaffa'nın değişime uğramış bir şekli olduğu bu görüş sahiplerince ortaya atılmış, aynı zamanda Arapça'da 'kahve çekirdeği' anlamına gelen 'bunn' kelimesinin de Habeş İbranicesindeki 'bunnamma'dan kaynaklandığı ileri sürül-

---

[1] Yaşar Çağbayır, "Kahve", *Ötüken Türkçe Sözlük*, c 3, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.2338.

[2] İlhan Ayverdi, "Kahve", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c 2, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2005, s.1517.

müştür. Kahve kelimesinin etimolojisinin ortaya koyduğu Arap ve Afrika kültürleri arasındaki bu ilişkide, ayrıca Habeşistan'dan Yemen'e uzanan din folklorunun da önemli payı vardır."[3]

Türkiye coğrafyasındaki tarihi boyunca kahvehane kelimesi ile birlikte, kısaltma yoluyla kahve kelimesi de kahvehane kurumunu karşılamıştır.

İstanbul'da açılan ilk kahvehane için Gelibolulu Mustafa Ali 1553, Peçevi 1554 tarihlerini vermektedirler. Araştırmacılar tarafından kesin bir tarih üzerinde anlaşılmış olmasa da İstanbul'da ilk kahvehanelerin 1550'li yılların başında açıldığı genel kabul olarak benimsenmiş ve kahvehane literatürü bu bilgiye göre şekillenmiştir.[4]

İstanbul'da ilk kahvehaneler Halepli Hakem ve Şamlı Şems adlı kişiler tarafından Tahtakale'de açılmıştır. Tahtakale'nin ekonomik faaliyetler ve limana yakınlıkla şekillenen kozmopolit ortamı İstanbul'da daha önce örneği bulunmayan kahvehane kurumu için uygun bir zemin olmuştur. İstanbul'da ilk kez 1554 yılında bir kahvehane için ticaret siciline vergi kaydı yapılmıştır. Kahvehanelerin çabuk benimsendiği Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarında –sadece on yıl içinde- sayının elliye ulaşmış olmasından anlaşılmaktadır. II. Selim ve III. Murad'ın saltanat yıllarını kapsayan 1574-1595 yılları arasında kahvehanelerin sayısı hızla artarak altı yüze ulaşmıştır.[5] Hilmi Yavuz Avrupa'da kahvehaneden bahseden ilk seyyah hakkında şu bilgileri vermektedir:

> *"Bildiğimiz kadarıyla kahve'den söz eden ilk Avrupalı seyyah, Leonhard Rauwolf olmuştur. Rauwolf, 1570'li yıllarda Halep'e yaptığı bir gezi sırasında 'kahve' ile tanıştığını, 1582 yılında yayınlanan 'Aigentliche Beschreibung der Raiss inn die Morgenlander' adlı kitabında dile getirmektedir."*[6]

---

[3] Ekrem Işın, "Kahvehaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s. 386.

[4] Ahmet Yaşar, "Osmanlı Şehir Mekanları: Kahvehane Literatürü", *TALİD Dergisi*, İstanbul, c 3, S 6, 2005, s.239.

[5] Ayşe Saraçgil, *Kahvenin İstanbul'a Girişi, Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, Yay. Haz. Helene Desmet Gregorie, Françoıs Georgeon, Çev: Meltem Atik, Esra Özdoğan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.33-35.

[6] Hilmi Yavuz, Budalalığın Keşfi, 3.bs., İstanbul, Can Yayınları, 2004, s.105.

Kahvehanelerin ortaya çıkışından itibaren içli-dışlı olduğu başlıca kurum berber dükkânlarıdır.

> *"Kahvehaneler açılıp, büyüklü küçüklü şehrin her tarafına yayılınca, berber dükkânları istiklalini kaybetti ve kahvehanenin bir köşesine yerleşti, berber esnafı da kahveci esnafına yamak sayıldı."*[7]
>
> *"Modernlik öncesi Ortadoğu hakkında gözlemde bulunanlar, biraz da şaşkınlıkla, Osmanlı tarihinde sık sık olduğu gibi kahvehanelerin nifak yuvası sayılarak kapatıldığı dönemlerde berber dükkânlarının berikilerin yerini tuttuğunu not düşmüşlerdir."*[8]

Kahvehanelerden önce İstanbul'un toplumsal hayatında hâkim olan başlıca üç yaşama alanı bulunmaktadır. Bunlar; çekirdek aile ve çoğunlukla en yakın akrabaların birleşiminden oluşan büyük aileyi barındıran sivil konut, ibadet hayatının mekânı olan cami ve tekke ve ticari hayatın organize edildiği çarşıdır. Kahvehanelerin açılması yoğun olarak ev-cami-çarşı üçgeninde süren yaşam tarzına yeni bir alternatif mekân getirmiştir.[9]

Kahvehaneler, sayılan bu üç alanın yanına ne tam olarak özel ne de tam olarak dini fakat seküler/dünyevi bir ortam ve mekân olarak katılmıştır. 1980'lere kadar büyük şehirlerde bile devam eden bir olgu olan birden fazla çekirdek ailenin aynı sivil konutta bir arada yaşaması eski toplumsal yapının başlıca özelliklerinden biridir. Bu sivil konut yapısı içinde her çekirdek aile bir özel odaya sahiptir ve bu odalar evin sofa adı verilen geniş giriş bölümüne açılırlar. Birkaç aile bir arada yaşasa da buradaki iletişimi akrabalık ilişkisi üretmekte ve biçimlendirmektedir. Aile bireylerinin ev dışındaki ortamları, dini merkez olan cami, ticari merkez olan çarşıdır.

Kahvehanelerle birlikte sadece akrabalar değil farklı toplumsal katmanlardan gelen insanlar bir arada bulunmaya başlamışlardır. İstanbul'un fethinden tam yüz yıl sonra ilk örnekleri görülen kahvehaneler fetihten sonra İstanbul'a getirilen Türk nüfusun birkaç kuşakta ortaya çıkardığı İstanbullu tipinin sadece özel alanda kalmayarak şehir yaşamına katılmasına olanak sağlamıştır.

---

[7] Reşat Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2002, s.47.

[8] Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, s.65.

[9] Işın, *a.g.e.*, 1994, s.386-387.

İlk örneğinin görülmesinden sonra 45 yıl içinde sayıları 600'e yükselen kahvehanelerin en yaygın türü mahalle kahvehaneleri olmuştur. Mahalle kahvehaneleri adeta mahallenin yönetildiği karar merkezi işlevi görmüştür. Mahalledeki gündelik hayatın çözüm bekleyen sorunları mahalle kahvehanesinde görüşülmüştür. Mahallenin kamuoyunu oluşturması sebebiyle kahvehaneler toplumsallaşma/sosyalleşme açısından önemli katkı yapmıştır. Toplumsallaşmadaki kısıtlamaları aşma ortamı olan kahvehaneler aynı zamanda toplumun dünya görüşünün kuşaktan kuşağa aktarıldığı mekânlar olmuştur. İstanbul'da zamanla mahalle kahveleri yeterli görülmemiş çeşitli meslek ve sanat tabakalarının kahvehaneleri de oluşmuştur. Esnaf kahvehaneleri, Yeniçeri kahvehaneleri, Tulumbacı kahvehaneleri, Âşık kahvehaneleri, Semai kahvehaneleri ve Meddah kahvehaneleri başlıca kahvehane türleri olarak benimsenmiş hatta birbirlerinin kültürel mirasına da sahip çıkabilmişlerdir. Bu anlamda Tulumbacı kahvehaneleri, Yeniçeri kahvehanelerinin; Semai kahvehaneleri de Âşık kahvehanelerinin kültürel mirasçısı olarak değerlendirilmektedir.

İstanbul'da ilk kahvehanelerin açıldığı ve Osmanlı klasik çağına dâhil olan 1500'lü yıllar şifahi kültürün egemen olduğu zamanlardır. Kültür tarihçileri eski Türk kültürünü yorumlarken "sohbet medeniyeti" ifadesini kullanırlar.[10] Süheyl Ünver'in "Bilginin yüzde sekseni sohbetle, yüzde yirmisi de yazıyla öğrenilir." cümlesi de sohbete verilen öneme dair başka bir örnektir.

> *"Türklerin Orta Asya'dan beri yaşattıkları sohbet geleneğinin bizim kültür tarihimiz içinde hususi bir önemi vardır. Anadolu'ya taşınan bu gelenek hem Selçuklular hem Beylikler hem de Osmanlı döneminde varlığını sürdürmüş, azalarak da olsa günümüze kadar da gelmiştir. İlmi, siyasi, sosyal, kültürel, dini ve edebi olan bu sohbetler, her bölgedeki ve her seviyedeki insanımızı eğitmiş, yoğurmuş ve ona şekil vermiştir. Bu sohbetler sadece edep-erkan öğretmekle kalmamış, ona bir yaşama tarzı ve dünya görüşü kazandırmıştır. İnsanımızı iç-*

[10] Burçak Evren, *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996, s.7

ten içe besleyerek, onu yerine göre şair, edip yerine göre alim veya arif yapan bu husus yıllar yılı bizim mektebimiz olmuştur."[11]

Sözlü kültürün egemen olduğu geleneksel toplumlarda bilgi ve kültür sohbetle üretilmiştir. Aslında sözlü kültürün ördüğü sohbet ortamları yazılı kültürden büsbütün kopuk değildir. Şifahi kültür yine el yazısı kültüründen beslenmektedir. Geniş coğrafyalara etki edecek sayıda kopyaları bulunmasa da yazma kitaplar matbaanın bulunmasından önceki Avrupa'da olduğu gibi sözlü kültüre kaynaklık etmiştir. Yazma kitapların hazırlanması uzun süre aldığı için bu kitaplar daima pahalı olmuş ve evlerde kısıtlı şekilde bulundurulabilmiştir.

Aralarında Mevlana'nın Mesnevi'si, Yunus Emre Divanı, Fuzuli Divanı, Taberi tarihi gibi edebiyat, tarih ve din konulu kitaplar önce cami ve tekkelerde daha sonra da kahvehanelerde okunmuş ve çoğunluğu okur-yazar olmayan topluluklar tarafından dinlenmiştir.[12] Kemal Karpat bu olgunun sadece Anadolu coğrafyasında değil 1920'lerin Dobrucasında da devam ettiğini şu cümleleriyle göstermektedir:

"Bilhassa kış gecelerinde köylüler, zaten hepsi hısım akrabaydı, bizim mutfağa toplanır ve babam onlara okuduklarını bildiklerini anlatırdı. Muhammediye gibi büyük kitapları vardı, bir sürü kitabı vardı, bunları okur, anlatırdı. Dünya tarihinden olsun, İslamiyet tarihinden olsun her şeyi anlatırdı ve ben de orada bir köşede mıhlanmış bütün bunları dinlerdim. Yani benim büyük eğitimim oradan geliyor."[13]

Matbaanın bulunuşu ve baskı kültürünün geliştirilmesine kadar Avrupa'da da sözlü kültürün egemenliği vardır. Okuma-yazma bilmek belirli bir döneme kadar aristokrasinin ve kilisenin imtiyazı halindedir. Hal böyle olunca okuma-yazma bilmek güç odaklarını kontrol edebilmek ve söz sahibi olabilmek için en önemli araç hali-

---

[11] Belkıs Gürsoy, "XV. Yüzyıldan İtibaren İstanbul'daki Edebi Muhitlere Genel Bir Bakış", *Bilig Dergisi*, S 2, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesine Yardım Vakfı, 1996, s.188.

[12] Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, 6.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.216-217.

[13] *Kemal Karpat Kitabı-Dağı Delen Irmak*, Söyleşi: Emin Tanrıyar, 2.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s.32-33.

ne gelmiştir. Aristokrasinin devlet yazışmalarını yürütmek için, kilisenin de hem bu iş için hem de İncil çoğaltmak için görevli katipleri vardır. Matbaanın ortaya çıkışı ve yayılışı hem yazılı kültürü hem de bu iki sınıfın dışındaki toplumsal tabakaları geliştirmiştir. Matbaanın 15. yüzyılın son çeyreğinden itibaren pek çok Avrupa şehrinde kullanılmaya başlandığı ve Avrupa'da ilk günlük gazetenin 1660 yılında Almanya'da çıkmaya başladığı bilinmektedir.[14] Türkiye'de ise İbrahim Müteferrika matbaası ilk kitabı 1729'da basmış, matbaanın açılışından kapanışına kadar geçen 64 yılın içinde toplam 18 yıl faaliyet gösterilmiş ve 24 adet kitap basılmıştır.[15]

Basılan bu kitaplar uzun yıllar bitirilememiştir. Türkiye'de gazetecilik de matbaa gibi devlet eliyle ortaya çıkmış, gelişmesi de ağır olmuştur. İlk gazete devlet eliyle yayınlanan Takvim-i Vekayi (1831) olmuştur. 1860'ta yayın hayatına başlayan Tercüman-ı Ahval ile özel girişim gazeteciliği ve 2. Meşrutiyet sonrasındaki hızlanış önemli dönüm noktaları olsa da gazeteler 1960'lara kadar düşük tirajlarla ve İstanbul ağırlıklı olarak seyretmiştir. Bu durum Osmanlı-Türk toplumunda şifahi kültürün ne kadar güçlü olduğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Fakat buna rağmen Osmanlı-Türk toplumunun 19. yüzyıldaki modernleşme ortamında tanıştığı yazılı iletişim araçları olan gazete ve dergiler kahvehane ortamlarında etkili olmuşlardır.

İlber Ortaylı, yazılı iletişim araçlarının sözlü kültür ortamlarına dahil edilişini şöyle yorumlamaktadır:

> *"Gazetelerin tirajları komiktir, bini bulmaz. Fakat yine de bu fikir ve bilginin gelişimini sağlamıştır. Gazete Osmanlı milletlerine haber taşımıştır, belki haberden çok devletin teamüllerini duyurmuştur. Okuyucusuna tarih, coğrafya, dilbilgisi dersi vermiş; tabiatı ve dünyayı öğretmiştir. Gazete, kitlelere bir nevi ansiklopedik kültür aracı olarak ulaşmıştır. Kıraathane denen yerde bir gazetenin etrafında belki elli kişi toplanıp okumuş ve dinlemiştir."* [16]

---

[14] Orhan Koloğlu, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yay., 1987, s.12

[15] "Matbaa", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c 6, İstanbul, Dergah Yayınları, 1986, s.157.

[16] İlber Ortaylı, *Tarihimiz ve Biz*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008, s.112-113.

Gazeteler ve dergiler sadece kahvehane ortamlarına dahil olmakla kalmamış bu kurumun form ve isim değiştirerek yeni bir tarzı geliştirmesinde de pay sahibi olmuştur. Selim Nüzhet Gerçek bu olguya şu cümlelerle işaret etmektedir:

> *"İsmi bize kadar gelen hemen hemen yegane kahvehane 'Sarafim'in kahvehanesi; daha doğrusu bizde ilk defa olarak yevmi ve mevkut matbuatı müşterilerinin istifadesine arz ettiğinden, kıraathanesidir. O da bir kahvehane olsaydı ismi belki bize kadar da gelmezdi. Sarafim müşterilerine yalnız gazete ve mecmua okumak imkânını vermekle kalmamış, kıraathanesini müellif ve tabilere de eserlerini satmak üzere bir satış merkezi haline getirmiştir. Hatta bir müddet sonra da işi gazetelere abone yazmaya ve gazetelerin sevk işleri ile uğraşmaya kadar götürmüştür. Sarafim naşirlik de etmiştir. Üstlerinde: 'Devlet-i Aliye-i Osmaniyede kıraathane mucidi ve memalik-i mahruse-i şahane umum matbuat merkezi Okçular başında vaki Kıraathane-i Osmani Müdürü Sarafim' kaydına rasgelinen birçok neşriyat vardır."*[17]

Kıraathane kelimesi için sözlüklerde "İçinde gazete, mecmua bulunan büyük kahvehane"[18] ve "Müşterilerin okumaları için gazete ve dergi bulundurulan, zaman zaman edebiyatçıların kendi aralarında tartışıp konuştukları iyi döşenmiş büyük kahvehane"[19] gibi anlamlar verilmiştir. Selim Nüzhet Gerçek'in verdiği bilgiler sadece süreli yayınların kahvehanelerin yapısında meydana getirdiği değişiklikleri değil, kıraathanelerin başta modern kütüphane olmak üzere, kitapçılık, yayıncılık gibi modernleşme atmosferi içinde ortaya çıkan yeni kurumlara ev sahipliği yaptığını, kültürel hayat için birden fazla işlevi üstlendiğini gözler önüne sermektedir.

Modernleşme sürecinde Avrupa'dan gelen bazı yeni kurumlar kendi varlıkları oluşana kadar kahvehaneleri mekân tutmuşlardır.

---

[17] Selim Nüzhet Gerçek, *İstanbul'dan Ben de Geçtim*, yay.haz.: İsmail Kara, Ali Birinci, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997, s.70-71

[18] Ferit Devellioğlu, "Kıraathane", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 22.bs., Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2005, s.515.

[19] Yaşar Çağbayır, "Kıraathane", *Ötüken Türkçe Sözlük*, c 3, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.2615.